

Ingrid PAŚKO

ORCID: 0000-0002-9422-9900

*Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN
w Krakowie*

Uczeń w młodszym wieku szkolnym jako uczestnik edukacji dla zrównoważonego rozwoju

Abstract: Early Years Pupils as Participants in Education for Sustainable Development

The role of education as a catalyst of sustainable development was highlighted in Agenda 21, a non binding action plan adopted by the United Nations during the Earth Summit. The General Assembly of the United Nations established the Decade of Education for Sustainable Development 2005–2014 in an effort to initiate an important transition in the education system. Signatories to the Strategy of Education for Sustainable Development, which was adopted in 2005 by the United Nations Economic Commission for Europe, are obliged to incorporate education for sustainable development into their domestic formal education systems at all levels and fields of study. Education for sustainable development is one of the protective factors for the environment. Its main task is to develop natural and social environments that foster the ecological sustainability of the world's population while raising eco-friendly awareness and eco-friendly attitudes. Early years education is an ideal moment to drive the education-for-sustainable-development agenda. Research suggests that early years education is a suitable moment to initiate the process in which eco-friendly awareness and attitudes are shaped. However, to instil the idea of sustainable development in children, it is necessary that one abandons traditional models and patterns of life. Thus, the focus of education must be on shaping open, creative and innovative attitudes. The process of children education should promote values that are fundamental to the holistic view of life.

Keywords: education for sustainable development, early years pupils, eco-friendly awareness, eco-friendly attitudes, values

Słowa kluczowe: edukacja dla zrównoważonego rozwoju, uczeń w młodszym wieku szkolnym, świadomość ekologiczna, postawy proekologiczne, wartości

Wprowadzenie

Postępująca degradacja środowiska, będąca skutkiem eksploatacji zasobów służących zaspokojeniu potrzeb ludzkości, skłania do dyskusji nad problemami środowiskowymi i poszukiwania środków w celu jej zahamowania oraz tworzenia nowego ekologicznego ładu społeczno-gospodarczego.

Największymi problemami środowiskowymi współczesnego świata oprócz globalnych zmian klimatu stały się: problem dostępu do wody miliarda mieszkańców Ziemi, niszczenie i fragmentacja ekosystemów, a w konsekwencji utrata bioróżnorodności, deforestacja, zanieczyszczenie powietrza, wody, gleb oraz rabunkowa gospodarka zasobów naturalnych. Globalne problemy środowiskowe stanowią istotne zagadnienie dla jakości życia człowieka i jego dalszej egzystencji.

Obok zwiększania środków inwestycyjnych na ochronę środowiska przyrodniczego równie ważnym zadaniem jest wykształcenie wartościowego młodego pokolenia przez rozwijanie świadomości ekologicznej, wychowanie w poczuciu bezpieczeństwa światowego oraz przygotowanie do życia w zgodzie z ideą zrównoważonego rozwoju.

Warunkiem koniecznym ochrony przyrody i środowiska przed dalszą degradacją, obok szeroko zakrojonych badań naukowych, jest edukacja dla zrównoważonego rozwoju (Paško, 2008; Walosik, 2013). Jej główne zadanie polega na tworzeniu przyrodniczych i społecznych warunków gwarantujących ekologiczną trwałość populacji ludzkiej oraz kształtowanie świadomości ekologicznej i postaw proekologicznych (Kozaczyński, 2003; Paško, 2001). Jednak „mimo ciągłego promowania na świecie edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju, świadomość środowiskowa różnych grup społecznych nie jest wystarczająca, by zrealizować podstawowe Milenijne Cele, takie jak: przeciwdziałanie ubóstwu, ochrona zasobów naturalnych, promocja zdrowia i inne” (Cichy, 2008, s. 117). Świadomość ekologiczna, tak jak i postawy prośrodowiskowe, jest „pochodną wielu bardzo złożonych relacji wewnętrznych i zewnętrznych, jakie zachodzą pomiędzy systemem przyrodniczym a systemem środowiska antropogenicznego” (Degórski, 2008, s. 37). Proces ich kształtowania jest długotrwały i polega na zdobywaniu przez społeczeństwo osobistych doświadczeń, jego edukacji oraz czynnikach kulturowych.

Świadomość ekologiczna, rozumiana jako wewnętrzne, głębokie zrozumienie niepodważalnego związku między człowiekiem a przyrodą, zależy od edukacji, która doskonali system wartości człowieka, jego wrażliwość, wyczerlenie na dobro i krzywdę przyrody oraz oddziałuje na postawy jednostek i społeczeństw wobec środowiska przyrodniczego.

Koncepcja i założenia zrównoważonego rozwoju

Olbrzymi postęp w rozwoju cywilizacji zapoczątkował równocześnie degradację środowiska przyrodniczego, obfitując w zgubne skutki dla samego człowieka. Rozwój cywilizacyjny, związany głównie z osiągnięciami nauki i postępowaniem technologicznym, niesie ze sobą bardzo poważne i nieodwracalne zmiany, m.in. zmianę modelu życia i wzorców konsumpcji. Przemianom, które w największym stopniu dotyczą sfery społeczno-ekonomicznej, towarzyszy nadmierna eksploatacja zasobów naturalnych, służąca zaspokojeniu nowych potrzeb coraz większej liczby mieszkańców Ziemi. Intensywna eksploatacja zasobów poszczególnych elementów przestrzeni przyrodniczej prowadzi do rozbieżności pomiędzy przyrodą a działalnością gospodarczą człowieka. Postępująca degradacja środowiska coraz bardziej negatywnie oddziałuje na jakość życia człowieka. Skutki nieracjonalnego gospodarowania zasobami naturalnymi, braku troski o środowisko naturalne są coraz wyraźniej dostrzegalne i stają się wyzwaniem globalnej codzienności. Dostrzeżenie tych skutków wskazało na konieczność wprowadzania zmian w kierunkach rozwoju społeczeństw. Ideą ustanawiającą kierunki harmonijnego rozwoju we wszystkich obszarach oddziaływania człowieka: przyrodniczym, gospodarczym i społecznym jest koncepcja zrównoważonego rozwoju, umożliwiająca pogodzenie interesów ekonomii, środowiska i społeczeństwa.

Według badaczy systemu środowiska przyrodniczego, a także humanistów zajmujących się filozofią człowieka, koncepcja zrównoważonego rozwoju „jest pierwszą w historii życia na Ziemi świadomie określoną próbą uniknięcia samozagłady, a jednocześnie próbą określenia kierunków działań człowieka w kontekście jego relacji z przyrodą” (Degórski, 2008, s. 31). Koncepcja ta zakłada planowanie takich działań, które zapewnią poprawę jakości środowiska przyrodniczego i życia ludzi we wszystkich obszarach ich funkcjonowania, zarówno obecnie, jak i w przyszłości (Dobrzańska, Dobrzański, Kiełczewski, 2010).

Pojęcie „zrównoważony rozwój” od lat używane jest w dokumentach międzynarodowych, aktach prawnych i literaturze naukowej, ma ono charakter kompleksowy, syntetyczny, systemowy, holistyczny. Rozwój zrównoważony jest rozwojem gospodarczym, odnosi się do zagadnień ekonomicznych, jest zrównoważony, gdyż zakłada harmonijne wykorzystanie zasobów przyrodniczych wraz z ich zachowaniem dla przyszłych pokoleń i zasobów ludzkich we wszystkich wymiarach, od biologicznych po kulturowe, zakłada wprowadzanie ładu w przestrzeni, ma też być rozwojem trwałym, nieprzerwanym (Plit, 2008), czyli ma wyeliminować zagrożenia kryzysami gospodarczymi i społecznymi.

Pojęcie to po raz pierwszy zdefiniowano w opublikowanym w 1987 r. raporcie Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju ONZ *Nasza wspólna przyszłość* ja-

ko: „Proces mający na celu zaspokojenie aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia, w sposób umożliwiający realizację tych samych dążeń następnym pokoleniom”¹ Należy zwrócić uwagę, że zawarta w raporcie wizja rozwoju uwzględnia „zarówno populację ludzką, jak i świat zwierząt i roślin, ekosystemy, zasoby naturalne Ziemi: wodę, powietrze, surowce energetyczne, a także w sposób zintegrowany traktuje najważniejsze wyzwania stojące przed światem, takie jak walka z ubóstwem, równość płci, prawa człowieka i jego bezpieczeństwo, edukacja dla wszystkich, zdrowie, dialog międzykulturowy”². W raporcie jasno i precyzyjnie przedstawiono założenia nowej polityki zrównoważonego, harmonijnego rozwoju. Podkreślono, że „stworzenie w pełni zrównoważonego modelu życia, a więc uzyskanie poprawy jakości życia ludzi na całym świecie, bez rabunkowej eksploatacji zasobów naturalnych, wymaga zróżnicowanych działań w poszczególnych regionach świata”³. Konieczna jest przy tym integracja działań w zakresie wzrostu gospodarczego i równomiernego podziału korzyści, rozwoju społecznego oraz ochrony zasobów naturalnych i środowiska.

Idea zrównoważonego rozwoju była przewodnim tematem Konferencji Narodów Zjednoczonych w Sztokholmie w 1972 r. pod hasłem „Mamy tylko jedną Ziemię”, której celem było uświadomienie ludziom, że żyją na jednej planecie, a nierozsądna gospodarka zasobami przyrody może pociągać za sobą skutki ponadregionalne. W wyniku konferencji podjęto prace nad zdefiniowaniem rozwoju zrównoważonego, ekorozwoju (*sustainable development*) w kontekście politycznym, ekologicznym, ekonomicznym i społecznym.

Oficjalnie koncepcję zrównoważonego rozwoju przyjęto do realizacji podczas Szczytu Ziemi, który odbył się w 1992 r. w Rio de Janeiro. Przyjęto wtedy pięć obszernych dokumentów określających fundamentalne zasady, na których państwa powinny oprzeć przyszłe decyzje i politykę uwzględniającą środowiskowe uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego, a mianowicie: Deklarację z Rio (tzw. Kartę Ziemi), prezentującą 27 zasad ekorozwoju, Konwencję w sprawie zmian klimatu, Konwencję o różnorodności biologicznej, Deklarację wytyczającą kierunki zrównoważonego rozwoju lasów, ich ochrony i użytkowania, Globalny Program Działań, zwany Agendą 21 i poświęcony problemom trwałego oraz zrównoważonego rozwoju w kategoriach gospodarczych, społecznych i ekologicznych.

A. Walosik słusznie stwierdza, że „w procesie zrównoważonego rozwoju ważny jest nie tylko materialny rozwój, lecz też rozwój intelektualny i duchowy człowieka” (2013, s. 65). Chodzi więc o zmianę i przewartościowanie dotychczasowego stylu życia człowieka. Zdaniem M. Degórskiego „niematerialna stre-

¹ <http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/unesco-a-zrownowazony-rozwoj/> (dostęp 15 V 2018).

² Tamże.

³ Tamże.

fa idei człowieka, odzwierciedlająca potencjał duchowy i intelektualny ludzkości, będący kreatywną siłą rozwoju cywilizacyjnego” (2008, s. 31) stanowi jeden z podstawowych komponentów środowiska społeczno-gospodarczego. Autor uważa, że „w sferze tej mieści się również percepcja człowieka, wynikająca w dużej mierze z rozwoju świadomości. Na całkowity rozwój intelektualny człowieka niewątpliwym wpływ ma również świadomość ekologiczna, która jest jedną z determinant relacji człowiek–środowisko” (tamże).

Strategia Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju

Wprawdzie od podpisania Agendy 21 i licznych konwencji zmierzających do ochrony środowiska minęło prawie ćwierć wieku, to jednak wdrażanie i rozumienie idei zrównoważonego rozwoju jest bardzo powolne. Na kolejnym Szczycie Ziemi w 2002 r. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych i UNESCO ustanowiło lata 2005–2014 Dekadą Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju, sygnalizując, że nadszedł czas zainicjowania istotnej transformacji systemu edukacji.

Zadaniem Dekady Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju, nazywanej później także Dekadą Zmiany, jest „propagowanie zrównoważonych zachowań, inspirowanie krytycznego i twórczego myślenia, pozwalającego znaleźć rozwiązania problemów uniemożliwiających trwały rozwój”⁴.

Głównym celem Dekady jest „wspieranie przez edukację dążeń promujących rozwój zrównoważony przyrodniczy, ekonomiczny, społeczny i kulturowy [...] przez:

- włączenie idei zrównoważonego rozwoju do systemu edukacji na wszystkich poziomach kształcenia;
 - promowanie edukacji jako czynnika budowania trwałych więzi społecznych;
 - umocnienie międzynarodowej współpracy w zakresie tworzenia innowacyjnych strategii i programów edukacyjnych w celu wdrażania zrównoważonego rozwoju;
 - stałe dążenie do podnoszenia jakości kształcenia i zmiany postaw społecznych” (Cichy, 2008, s. 121). Projekt Dekada Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju intensyfikuje wdrażanie trwałego rozwoju i koordynuje programy edukacyjne, takie jak: „Education for All” i „United Nations Literacy Decade”.
- Dla wzmocnienia dyrektyw Dekady dla Zrównoważonego Rozwoju i w celu przekształcenia zawartych w niej teoretycznych zaleceń w praktyczne wska-

⁴ <http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/unesco-a-zrownowazony-rozwoj/> (dostęp 15 V 2018).

zówki Europejska Komisja Gospodarcza ONZ w 2005 r. przyjęła w Wilnie Strategię Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju. W Strategii Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju zapisano:

Edukacja, będąca jednym z podstawowych praw człowieka, jest warunkiem wstępnym osiągnięcia zrównoważonego rozwoju oraz istotnym narzędziem właściwego zarządzania oraz promowania demokracji. [...] edukacja dla zrównoważonego rozwoju może pomóc w urzeczywistnieniu naszej wizji przyszłości (*Strategia Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju*, 2008, s. 3).

Celem Strategii Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju było zachęcanie państw Europy do opracowania i realizacji zasad zrównoważonego rozwoju w formalnych i nieformalnych systemach edukacji, do wyposażenia ludzi w wiedzę oraz umiejętności odnoszące się do zrównoważonego rozwoju. Zalecenia te wskazują nie tylko na potrzebę zmiany systemu kształcenia, ale także prowadzenia badań w zakresie modyfikacji metod i sposobów nauczania.

Jednym z czynników warunkujących zrównoważony rozwój jest edukacja ekologiczna (środowiskowa), rozumiana jako proces psychologiczno-pedagogicznego oddziaływania na człowieka (nauczania, uczenia się, wychowania i samowychowania) w celu kształtowania świadomości ekologicznej i postaw proekologicznych (Paśko, 2001). W Polsce ważnymi dokumentami, które powinny stanowić podstawę edukacji ekologicznej (środowiskowej) w ramach kształcenia formalnego, nieformalnego, uczenia się przez całe życie, są *Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej. Przez edukację do zrównoważonego rozwoju* (2001) oraz *Narodowy Program Edukacji Ekologicznej* (2001).

Strategia Edukacji Ekologicznej jest dokumentem, który identyfikuje i hierarchizuje główne cele edukacji środowiskowej. *Narodowy Program Edukacji Ekologicznej* jako program wykonawczy dla Strategii wskazuje zadania edukacyjne oraz podmioty odpowiedzialne za ich realizację (*Narodowa Strategia...*, 2001, s. 10). Główne cele Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej to m.in.: upowszechnienie idei rozwoju zrównoważonego we wszystkich sferach życia, implementacja edukacji ekologicznej na wszystkich etapach uczenia się formalnego i nieformalnego, promowanie wartościowych doświadczeń z zakresu metodyki edukacji ekologicznej. Najważniejsze cele Narodowego Programu Edukacji Ekologicznej to m.in.: stworzenie mechanizmów pozwalających sprostać wyzwaniom związanym z implementacją idei i zasad zrównoważonego rozwoju, zwiększenie efektywności edukacji ekologicznej przez promowanie najskuteczniejszych jej form i najważniejszych treści, usprawnienie procesu decyzyjnego w zakresie edukacji ekologicznej (*Narodowy Program...*, 2001, s. 3–4).

Edukacja wczesnoszkolna a edukacja dla zrównoważonego rozwoju

Edukacja dla zrównoważonego rozwoju wymaga kształcenia środowiskowego opartego na rzetelnej wiedzy ekologicznej i pedagogicznej, a rozwój zrównoważony realizowany z udziałem szkoły ma zmierzać do kształtowania świadomości ekologicznej i postaw odpowiedzialności za środowisko (Paśko, 2001).

Obecnie edukacja dla zrównoważonego rozwoju powinna obejmować ogół zagadnień związanych ze środowiskiem przyrodniczym, społeczeństwem i gospodarką, co jest szerszym kontekstem niż dotychczas rozumiana edukacja środowiskowa. Efektywność edukacji dla zrównoważonego rozwoju zależy od zmian społecznych i kulturowych we współczesnym świecie. Zdaniem A. Walosik „wymagane jest więc szczególnie kształtowanie umiejętności, dzięki którym człowiek będzie mógł w pełni korzystać z praw i możliwości rozwijającego się społeczeństwa. Dotyczy to umiejętności społecznych, które kształtowane już od najmłodszych lat, w znaczący sposób wpłyną na rozwój osobowości człowieka” (2013, s. 132).

W świetle Strategii Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ edukacja dla zrównoważonego rozwoju (EZR) powinna być realizowana przez włączanie problematyki związanej z rozwojem zrównoważonym do programów edukacyjnych na wszystkich etapach kształcenia. Pojawienie się treści z zakresu edukacji dla zrównoważonego rozwoju w programach nauczania, począwszy od wychowania przedszkolnego, aż po szkoły ponadpodstawowe, gwarantują rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej, włączające EZR do podstaw programowych dla poszczególnych typów szkół.

Analiza *Podstawy programowej kształcenia ogólnego*, obowiązującej od 2017 r., wykazała, że cele określone w podstawie programowej dla edukacji wczesnoszkolnej ukierunkowują naukę na zagadnienia i wartości rozwoju zrównoważonego. Przede wszystkim mają być one realizowane przez edukację społeczną i przyrodniczą.

Do zadań szkoły w aspekcie rozwoju zrównoważonego należy m.in. organizacja zajęć „umożliwiających poznanie wartości i norm społecznych, [...] rozwijanie zachowań wynikających z tych wartości, [...] wspierających dostrzeganie środowiska przyrodniczego i jego eksplorację, [dających] możliwość poznania wartości i wzajemnych powiązań składników środowiska przyrodniczego, poznanie wartości i norm, których źródłem jest zdrowy ekosystem, oraz zachowań wynikających z tych wartości, a także odkrycia przez dziecko siebie jako istotnego integralnego podmiotu tego środowiska, [...] umożliwiających zaspokajanie potrzeb poznawania kultur innych narodów, [...] różnorodnych zjawisk przyrodniczych”⁵.

⁵ <https://podstawaprogramowa.pl/Szkola-podstawowa-I-III> (dostęp 18 IV 2018).

Edukacja społeczna na pierwszym etapie edukacyjnym przygotowuje do życia w zrównoważonym społeczeństwie ucznia, który identyfikuje się z grupą społeczną (rodziną, klasą, społecznością lokalną) i aktywnie uczestniczy w jej życiu, rozumie, że wszyscy ludzie mają prawa i obowiązki, przestrzega własnych praw i obowiązków, a także stosuje je w życiu, wywiązuje się z powinności wobec innych ludzi. Ponadto uczeń, odnosząc się do poznanych wartości, ocenia postępowanie swoje i innych osób.

Edukacja przyrodnicza na poziomie wczesnoszkolnym koncentruje się na poznawaniu przez dziecko świata roślin i zwierząt, ukazaniu i uświadomieniu mu zależności człowieka od przyrody, przedstawieniu znaczenia zasobów środowiska dla człowieka. Ukazuje także obustronne relacje człowieka i przyrody w kontekście zagrożeń z wykazaniem konieczności ochrony przyrody lokalnej. Uczeń zdobywa także wiedzę na temat oszczędzania wody, energii elektrycznej, segregowania odpadów.

Elementy edukacji dla zrównoważonego rozwoju mieszczą się w edukacji etycznej, która zapoznaje ucznia z podstawowymi zasadami i pojęciami etyki oraz wartościami (prawda, dobro, piękno, współczucie, szacunek, sprawiedliwość, dobroć, życzliwość, miłość, wierność, odpowiedzialność, tolerancja).

Wartości stanowią kluczowe zagadnienie dla edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. Stosownie do zdobytej wiedzy o środowisku przyrodniczym dziecko ma odpowiedzialnie działać, a przede wszystkim żyć według rozpoznawalnych wartości. Ma dostrzegać i rozumieć prawa przyrody, rozróżniać dobro od zła, być wrażliwym na piękno natury, okazywać szacunek dla życia we wszystkich jego przejawach (Paśko, 2017). Uczeń uczestniczący w edukacji ukierunkowanej na zagadnienia zrównoważonego rozwoju musi wiedzieć, na jakich wartościach ma oprzeć swoją egzystencję, do jakich wartości ma odwoływać się w swoim postępowaniu wobec przyrody i ludzi. Chcąc przygotować dziecko do uczestniczenia w świecie wartości przyrody i na tej podstawie rozwijać jego umiejętności tworzenia nowych wartości, trzeba mu przedstawiać świat jako całość, wielką wspólnotę licznych istot, powiązanych ze sobą na wiele sposobów. Trzeba je także uczyć, że każda forma życia jest wyjątkowa i zasługuje na szacunek, a człowieka ukazywać jako integralną część przyrody (Paśko, 2013). Edukacja wczesnoszkolna dla zrównoważonego rozwoju bazuje więc na wartościach, których podstawą jest holistyczna wizja świata o skomplikowanej współzależności.

Młodszy wiek szkolny jest korzystnym okresem do rozpoczęcia procesu kształtowania postaw proekologicznych, czyli odpowiadających wartościom zrównoważonego rozwoju, a wyniki badań wskazują, że dzieci u progu edukacji szkolnej prezentują wysoki poziom wiedzy i świadomości ekologicznej (Paśko, 2001).

Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju wyraża się w ciągłym zdobywaniu wiedzy z różnych dziedzin nauki i życia, obejmuje całokształt wiedzy o śro-

dowisku przyrodniczym oraz rozwoju społeczno-gospodarczym kraju i świata (Walosik, 2013). Jednocześnie kształtuje zdolność dostrzegania specyfiki zjawisk przyrodniczych oraz odnajdywania w nich związków, współzależności i prawidłowości.

Edukacja wczesnoszkolna dla zrównoważonego rozwoju wprowadza w rozumienie wzajemnych powiązań między elementami środowiska, ukazuje problemy i sposoby ich rozwiązywania w różnorodnych aspektach, także ekonomicznym, społecznym, politycznym. Umożliwia samodzielne dochodzenie do określonych prawd i zasad oraz wyciąganie wniosków, a co za tym idzie — uczy perspektywicznie myśleć i przewidywać. Budzi wrażliwość na piękno i sprzeciw wobec niszczenia przyrody. Uczy szacunku dla przyrody, kształtuje umiejętność konkretnych działań w środowisku i dla środowiska. Umożliwia także rozumienie uwarunkowań zachowania człowieka oraz wpływu jego działalności w różnych obszarach.

W edukacji wczesnoszkolnej dla zrównoważonego rozwoju istotne są treści, które mają odznaczać się różnorodnością i atrakcyjnością, powinny powtarzać się zgodnie z prostą, zaciekawiającą fabułą, budzić wrażliwość dziecka na piękno, dobro, potrzeby rówieśników, otaczający świat, florę i faunę, a także budzić szacunek dla życia, jego różnorodnych form oraz zasobów środowiska (*Narodowy Program...*, 2001, s. 31).

Uczeń klas początkowych powinien uczestniczyć w różnorodnych formach edukacji ekologicznej, takich jak: zajęcia w terenie, turnieje wiedzy, konkursy z nagrodami, wyszukiwanie symboli i charakterystycznych cech dla wspólnie zaakceptowanych postaw (*Narodowy Program...*, 2001, s. 31), np.: „przyjaciół Ziemi”, „miłośników zwierząt”, „mały strażnik ochrony przyrody”. Podczas zajęć w terenie uczeń przy okazji formułowania pytań i problemów dokonuje spontanicznych odkryć, indywidualnie, bezpośrednio obserwuje krajobraz i życie świata organicznego. Obserwacja piękna przyrody i przykładów degradacji środowiska, wycieczki do instytucji profesjonalnie zajmujących się ochroną środowiska, uczestnictwo w akcjach proekologicznych, nauka przyjaznych dla środowiska zachowań w życiu codziennym — to wszystko wpływa na rozwój twórczego myślenia u dzieci oraz kształtowanie świadomości ekologicznej i przyjaznych dla środowiska postaw.

Wyniki badań sondażowych uczniów w młodszy wieku szkolnym

Postawy wywodzą się z mocno wpojonych zasad etycznych i przyjętej hierarchii wartości. Stanowią wewnętrzny warunek wytwarzania się względnie trwałych nastawień czy ustosunkowań człowieka do świata i samego siebie. Korzystnym okresem do zainicjowania procesu kształtowania postaw proekologicznych jest

młodszy wiek szkolny, ponieważ wcześniej ukształtowane nastawienia do świata przyrody charakteryzują się wysokim stopniem trwałości (Paśko, 2001, 2003). System wartości i przekonań ukształtowany w rodzinie, opanowane przez dziecko schematy działań na rzecz środowiska, rozwijane są lub modyfikowane w szkole przez celowe działania dydaktyczno-wychowawcze.

W celu zbadania przyjaznych dla środowiska postaw uczniów w młodszym wieku szkolnym rozwijanych w szkole oraz tego, do jakich wartości dzieci odwołują się w swoim zachowaniu wobec przyrody, po realizacji cyklu zajęć ukierunkowanych na zagadnienia zrównoważonego rozwoju przeprowadzono badania ankietowe, którymi objęto 112 trzecioklasistów.

Na pytanie „Co zanieczyszcza powietrze?” większość, bo aż 92% uczniów, udzieliła właściwej odpowiedzi, wskazując liczne źródła zanieczyszczeń.

Podobnie jak poprzednio, uczniowie wykazali się bogatą wiedzą na temat zanieczyszczeń wody; 89% ankietowanych poprawnie odpowiedziało na pytanie „Co zanieczyszcza wodę?”.

Trzecie pytanie brzmiało „Na czym polega recykling i jakie znaczenie ma dla środowiska?” — 96% badanych uczniów wie, co to pojęcie oznacza, i wyjaśnia pozytywne znaczenie recyklingu dla środowiska.

„Co należy zrobić z domowymi śmieciami?” Z tym pytaniem dzieci również sobie poradziły, gdyż 86% udzieliło poprawnych odpowiedzi.

„Do jakich pojemników należy wrzucać szkło, papier, metal, plastik?” Na to pytanie prawie wszyscy uczniowie (98%) odpowiedzieli właściwie.

„Które z odpadków są bardziej szkodliwe dla środowiska: resztki jedzenia, papier, metal, szklane butelki, plastikowe opakowania?” Na to pytanie odnotowano 93% poprawnych odpowiedzi.

„Dlaczego w lesie nie można zostawiać śmieci?” Ankietowani uczniowie odpowiedzieli doskonale, wskazując, jakie zagrożenia dla ekosystemu leśnego niesie pozostawianie w nim śmieci, zwłaszcza szklanych butelek.

„Gdzie należy wyrzucać zużyte baterie?” 89% dzieci wie, jak szkodliwe są dla środowiska zużyte ogniwa, dlatego trzeba je deponować w specjalnie przeznaczonych dla nich pojemnikach w sklepach ze sprzętem AGD.

„W jaki sposób można wykorzystać odpadki organiczne?” Większość uczniów (86%) wie, że z odpadków organicznych można wytwarzać kompost.

„Jakie torby powinniśmy zabierać na zakupy: papierowe, plastikowe, z materiału?” Wszyscy ankietowani odpowiedzieli, że nie zabraliby na zakupy toreb plastikowych.

„Dbanie o stan środowiska jest zadaniem: ekologów, osób dorosłych, dzieci, każdego człowieka?” 70% wskazało na każdego człowieka, a 30% wskazało ekologów, osoby dorosłe i dzieci.

„Co według Ciebie ma w przyrodzie wartość?” 65% dzieci wartość przyrody dostrzeżę w faunie i florze, różnorodnych ekosystemach, skałach, wodospadach;

15% wymienia powietrze, wodę i glebę; 20% wskazuje, że każdy element przyrody jest wartościowy.

„Co oznacza piękno przyrody?” Większość uczniów (97%) rozumie, co to znaczy, i podaje liczne przykłady.

„Wyjaśnij, co znaczy szacunek dla przyrody?” 92% ankietowanych dzieci poprawnie wyjaśnia, na czym polega szacunek dla środowiska przyrodniczego, podając również przykłady.

„Dlaczego przyrodę należy chronić?” Prawie wszyscy uczniowie (92%) rozumieją, że przyrodę należy chronić nie tylko dla obecnie żyjących ludzi, ale także po to, by przetrwała dla następnych pokoleń.

„Dlaczego trzeba być odpowiedzialnym za środowisko przyrodnicze?” 94% dzieci uzasadnia, dlaczego za przyrodę każdy z nas musi być odpowiedzialny, tym, że bez przyrody życie na naszej planecie nie będzie możliwe.

„Czy interesuje Cię tematyka ekologiczna i dlaczego?” Wszyscy uczniowie są zainteresowani tą tematyką. Wybrane wypowiedzi dzieci: „Tak, interesuje mnie tematyka ekologiczna, dlatego, że są tam różne ciekawe rzeczy, których dawniej nie wiedziałam. Teraz mogę więcej pomagać światu”; „Mnie interesuje ekologia, bo przez nią świat staje się lepszy i ludzie mniej chorują”; „Jest dla mnie tematyka ekologiczna pouczająca, bo się dowiaduję, żeby nie niszczyć przyrody”; „Interesuje to mnie, ponieważ chcę, by nasza planeta była czysta”; „Interesuje mnie tematyka ekologiczna, dlatego że mogę sprawić, żeby świat był lepszy”.

„Czego nauczyłaś/łeś się w szkole na zajęciach o tematyce ekologicznej?” Na to pytanie wszyscy uczniowie udzielili dość wyczerpujących odpowiedzi, np.: „Nauczyłam się, że nie wolno wyrzucać śmieci do lasu, wyrzucać tam szklanych butelek, bo może być pożar, nie wolno nigdzie śmiecić! A jak spadnie ci przez przypadek jakiś papierek, podnieś go, a nie udawaj, że tego nie widzisz”; „Nauczyłam się, że lepiej nie palić śmieci w piecach. Nie powinno się też wszędzie jeździć autem, bo to powoduje smog. Nie można też wrzucać śmieci byle gdzie, ponieważ to niszczy przyrodę”; „Nauczyłem się, że należy sortować śmieci, i o spalaniu śmieci, wysypiskach, i ile lat jaki produkt się rozkłada”; „Nauczyłem się, że trzeba segregować odpady i że niektóre odpady można przerobić na różne zabawki. A butelki nie musimy wyrzucać, można je jeszcze raz napełnić”; „Nauczyłam się, że ekologia to np. sortowanie śmieci, dbanie o środowisko. Można sadzić więcej drzew, mniej kupować i [robić] wiele więcej, by zmniejszyć smog. Oczywiście nauczyłam się wiele, wiele więcej”; „Nauczyłem się bardzo dużo np. o sortowaniu śmieci, recyklingu, sadzeniu roślin”; „Nauczyłam się dużo, np. jak posadzi się drzewa, to będzie więcej czystego powietrza, o segregacji śmieci, recyklingu i o ochronie przyrody”.

„Wyjaśnij, co znaczy ekologiczny tryb życia?” Wszyscy uczniowie udzieli wyjaśnień. Przykładowe: „Ekologiczny tryb życia to znaczy, żeby myć przed je-

dzeniem ręce, uprawiać sport przynajmniej parę minut dziennie, zdrowo się odżywiać i pić wodę zamiast tych słodzonych i farbowanych napojów”; „Ekologiczny tryb życia to znaczy szanować wodę, zdrowo się odżywiać i nie wyrzucać żywności”; „Ekologiczny tryb życia to chodzić na spacer, nie palić papierosów, jeść owoce i warzywa, nie jeździć za dużo samochodem, pić wodę”; „Ekologiczny tryb życia to jest wg mnie sortowanie odpadów, np. dawanie śmieci na makulaturę, a puszki i butelki do takich zakładów, gdzie przerabiają je na nowe. Surowce wtórne trzeba wykorzystywać kilkakrotnie! Jeść warzywa, owoce, pić wodę, spacerować”; „Ekologiczny tryb życia to kupowanie mniej, ratuje środowisko”; „To zdrowe życie, zdrowy tryb życia”.

„Czy poza szkołą uczysz innych ekologicznego trybu życia — kogo i jak?” Ankietowane dzieci ogółem deklarują, że uczą inne osoby żyć ekologicznie, np.: „Uczę ekologicznego trybu życia moją młodszą siostrę i staram się jej wszystko powiedzieć, co ja umiem”; „Uczę ekologicznego trybu życia mamę, żeby segregowała odpady, a nie wrzucała je do jednego worka razem”; „Próbuję, żeby bliscy sortowali (zaczęli sortować) śmieci, chociaż nie zawsze to się udaje”; „Tak, uczę mamę i 4-letniego brata”.

„Czy chętnie dzielisz się zdobytą wiedzą na temat środowiska przyrodniczego z innymi osobami — z kim?” Trzecioklasiści deklarują, że zdobytą w toku zajęć wiedzą dzielą się ze swoimi bliskimi, rodzicami, babcią, dziadkiem, rodzeństwem, rówieśnikami i innymi znajomymi osobami.

„Czy po zajęciach o tematyce ekologicznej zmieniło się Twoje zachowanie względem środowiska przyrodniczego?” Prawie wszyscy odpowiedzieli, że po zajęciach bardzo zmieniło się ich zachowanie, np.: „Tak, bo chcę by wszyscy byli zdrowi i cieszyli się zielonym światem”; „Tak, bo oszczędzam wodę, energię i segreguję śmieci”; „Na pewno, bo wiem, że to jest ważne dla wszystkich ludzi”; „Moje zachowanie się bardzo zmieniło, teraz wrzucam śmieci do kubła, a nie na ulicę, myję się pod prysznicem, a nie kąpię się w wannie, szanuję zieleń, opiekuję się zwierzętami”; „Próbuję się zmienić, jak mogę, gdy widzę papierek w domu, w szkole, gdziekolwiek, od razu wyrzucam go do kosza, bo po prostu przeszkadza mi, szanuję zieleń, troszczę się o zwierzęta”.

Wnioski

Na podstawie analizy zaprezentowanych danych konkluduje się, że wiedza i zachowania wobec środowiska uczniów uczestniczących w zajęciach ukierunkowanych na zagadnienia zrównoważonego rozwoju są silnie uformowane.

Do całkowitego określenia zakresu wiedzy i umiejętności dotyczących ekologii, jakie uczeń może osiągnąć w toku edukacji środowiskowej, a potrzebnych do ukształtowania postaw proekologicznych, niezbędna jest pełna realizacja ce-

łów kształcenia, pozostająca w ścisłej zależności z zastosowanymi metodami i formami nauczania.

Dla rozwijania świadomości ekologicznej dziecka w młodszyim wieku szkolnym istotne jest odkrywanie środowiska, jego przeżywanie i działanie w nim.

Podsumowanie

Uczestnictwo uczniów klas I–III szkoły podstawowej w edukacji dla zrównoważonego rozwoju sprzyja kształtowaniu zarówno postaw proekologicznych, jak i prospołecznych. Pozwala uczniom na realizację zainteresowań ekologicznych oraz potrzeb wynikających z własnej aktywności w zakresie rozwiązywania problemów środowiskowych, odkrywania praw rządzących przyrodą przez zabawę, naukę i działalność praktyczną, komunikowanie innym osobom swoich opinii na temat środowiska przyrodniczego i społecznego na podstawie dokonanych obserwacji.

Rozwój dziecka w kontakcie z przyrodą przynosi wartości niedające się wytworzyć w żaden inny sposób. W edukacji dla zrównoważonego rozwoju ważne jest określenie wartości, ponieważ kontrolują one to, co jest odpowiednią wiedzą w danych sytuacjach, a więc ukierunkowują tworzenie znaczeń i ich wybór.

Edukacja dla zrównoważonego rozwoju musi obejmować pracę z dziećmi w celu kształtowania postaw wyrażających wartości. Przez odwoływanie się do wartości kształtują się u uczniów postawy szacunku, czci, wrażliwości, odpowiedzialności, racjonalnego korzystania z zasobów przyrody oraz respektowania jej niepodważalnych praw.

Wiedza zdobyta przez dzieci oraz przeżywanie i rozumienie wartości pozwalają im rozwijać się, współistnieć z przyrodą, odnajdywać harmonię i równowagę wewnętrzną, a także skutecznie działać na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego.

Bibliografia

- Cichy, D. (2008). *Dekada edukacji ekologicznej wzmocnieniem świadomości i działań społeczeństwa na rzecz środowiska*. W: E. Rydz, A. Kowalak (red.), *Świadomość ekologiczna a rozwój regionalny w Europie Środkowo-Wschodniej*. Słupsk: Wyd. Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, s. 117–124.
- Degórski, M. (2008). *Postrzeganie rozwiązań zrównoważonego rozwoju w kontekście rosnącej świadomości ekologicznej ludności na przykładzie wybranych gmin i miast obszaru metropolitalnego Warszawy*. W: E. Rydz, A. Kowalak (red.), *Świadomość ekologiczna a rozwój regionalny w Europie Środkowo-Wschodniej*. Słupsk: Wyd. Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, s. 30–39.

- Dobrzańska, B., Dobrzański, G., Kielczewski, D. (2010). *Ochrona środowiska przyrodniczego*. Warszawa: PWN.
- Kozaczyński, W. (2003). *Edukacja ekologiczna młodzieży szkół ponadpodstawowych w wybranych rejonach Polski Południowo-Wschodniej*. Kraków: Wyd. Naukowe AP.
- Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej. *Przez Edukację do Zrównoważonego Rozwoju*. (2001). Warszawa: Ministerstwo Środowiska.
- Narodowy Program Edukacji Ekologicznej. *Program wykonawczy Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej oraz warunki jego wdrożenia*. (2001). Warszawa: Ministerstwo Środowiska.
- Paśko, I. (2001). *Kształtowanie postaw proekologicznych uczniów klas I–III szkół podstawowych*. Kraków: Wyd. Naukowe AP.
- Paśko, I. (2003). *Rola nauk pedagogicznych w dobie kryzysu ekologicznego*. W: J. Kuźma, J. Morbitzer (red.), *Nauki pedagogiczne w teorii i praktyce edukacyjnej*. T. II. Kraków: Wyd. Naukowe AP, s. 233–239.
- Paśko, I. (2008). *Umiejętności pedagogiczne nauczycieli w przygotowaniu uczniów klas początkowych szkoły podstawowej do rozwiązywania współczesnych i przyszłych problemów ekologicznych*. W: P. Bury, D. Czajkowska-Ziobrowska (red.), *Edukacja bez granic — mimo barier. Przestrzeń twórczości*. Poznań: Wyd. Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, s. 107–113.
- Paśko, I. (2013). *Wartości we wczesnej edukacji przyrodniczej*. W: I. Adamek, Z. Szarota, E. Żmijewska (red.), *Wartości w teorii i praktyce edukacyjnej*. Kraków: Wyd. Naukowe UP, s. 268–280.
- Paśko, I. (2017). *Prawda, dobro i piękno w edukacji ekologicznej dzieci w młodszym wieku szkolnym*. W: M. Głazewski, B. Muchacka (red.), *Dobro i zło w wychowaniu dziecka*. T. 1: *Ku Dobru*. Kraków: Impuls, s. 109–121.
- Plit, F. (2008). *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*. W: E. Rydz, A. Kowalak (red.), *Świadomość ekologiczna a rozwój regionalny w Europie Środkowo-Wschodniej*. Słupsk: Wyd. Naukowe Akademii Pomorskiej, s. 13–20.
- Strategia Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju, Europejska Komisja Gospodarcza ONZ*. (2008). Warszawa: Ministerstwo Środowiska.
- Walosik, A. (2013). *Przez edukację do zrównoważonego rozwoju*. Kraków: Wyd. Naukowe UP.
- <http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/unesco-a-zrownowazony-rozwoj/> (dostęp 15 V 2018).
- <https://podstawaprogramowa.pl/Szkola-podstawowa-I-III> (dostęp 18 IV 2018).